

УДК 741.02

DOI <https://doi.org/10.32782/facs-2021-2-5>**Тетяна ПРОКОПОВИЧ**

кандидат психологічних наук, доцент кафедри образотворчого мистецтва, Волинський національний університет імені Лесі Українки, вул. Ковельська 15, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43000
ORCID: 0000-0001-9935-6645

Бібліографічний опис статті: Прокопович, Т. (2021). Рисунок— як вид ілюстративного зображення м. Луцька XIX століття. *Fine Art and Culture Studies*, 2, 38–43, doi: <https://doi.org/10.32782/facs-2021-2-5>

РИСУНОК— ЯК ВИД ІЛЮСТРАТИВНОГО ЗОБРАЖЕННЯ М. ЛУЦЬКА XIX СТОЛІТТЯ

Рисунок – це техніка ілюстративного зображення, що є найдавнішим різновидом образотворчого мистецтва, підвид графіки і структурна основа будь-якого зображення. Протягом багатьох років він залишався по суті лише підсобним інструментом в роботі художника, скульптора або архітектора, та як спосіб створення швидких начерків і детально опрацьованих графічних творів. Більшість творчих особистостей після закінчення роботи над черговим твором зазвичай не зберігали, викидали численні ескізи і замальовки, лише на початку XX століття рисунок визнали в якості повноправного автономного виду образотворчого мистецтва. Проте, старовинні зображення міста на таких ескізах, замальовках, начерках – це вже не просто фотографії та поштівки з їхньою документальною точністю, це – перш за все авторське бачення і історія.

У сучасному суспільстві, з розвитком нових цифрових технологій, та інших візуальних напрямків, мистецтво часто перестає функціонувати в рамках чистої творчості. Зазвичай воно зливається з наукою, новітніми технологіями, поєднується з різними технічними прийомами та ефектами. Проте, торкнутися історії Луцька через дослідження старих зображень міста, що збереглися донині розкриє нам добре знані і забуті, навіть легендарні закутки Луцька.

Метою статті є обговорення графічних технік, у зображеннях м. Луцьк в XIX ст., адже незважаючи на всі досягнення людства, мистецтво відображає дух часу та внутрішній світ художника, що живе в дану епоху, а рисунки набувають, окрім того, ще і документальної і історичної цінності. Розвиток суспільства актуалізував питання співвідношення художньої культури та історичної пам'ятки. Трансформація цінностей, та зміни у сприйнятті світу призвели до змін у відображенні дійсності. Як особлива сфера культурного життя, мистецтво створює потребу як в історичній, так і нові, унікальній перспективі погляду.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення низки завдань, як-от: 1) розкриття сутності поняття рисунку як напрямку мистецтва, аналіз виникнення та його проявів; 2) дослідження специфіки графічного зображення м. Луцька в XIX столітті.

Автор статті досліджує аспекти розвитку рисунку як напрямку в мистецтві через старовинні зображення м. Луцька та передмість на ескізах, замальовках, начерках XIX століття. В статті розглянуто передумови розвитку мистецтва рисунку та інших графічних технік на Волині які вплинули на його розвиток та оцінку суспільством. Зазалом у даному тексті розкриваються старовинні зображення міста на ескізах, замальовках, начерках з авторським баченням тогочасних художників, що є своєрідною характеристикою певних культурних явищ, що впливають на становлення та еволюцію мистецтва.

Як висновок, у статті наголошується, що значення малюнка в мистецтві складно переоцінити. З його допомогою художники шукають нові цікаві ідеї та композиції для своїх творів, роблять підсобні начерки, що використовують в процесі роботи над масштабною картиною, для ретельного відображення окремих предметів, а також у творчому пошуку. Важливим є те, що графічна роботи, які збереглися відображає дух часу та внутрішній світ художника, що живе в дану епоху, розкривають нам добре знані, подекуди давно змінені і забуті, навіть легендарні закутки Луцька тому набувають документальної і історичної цінності.

Ключові слова: рисунок, мистецтво, ілюстрація, графіка, техніки рисунку.

Tatiana PROKOPOVYCH

PhD in Psychological Sciences, Associate Professor of Fine Arts, Lesya Ukrainka Volyn National University, Kovel'ska street 15, Lutsk, Ukraine 43000
ORCID: 0000-0001-9935-6645

To cite this article: Prokopovych, T. (2021). Rysunok— yak vyd iliustratyvnoho zobrazhennia m. Lutska XIX stolittia [Drawing – as a kind of illustrative image of the city of Lutsk in the 19th century]. *Fine Art and Culture Studies*, 2, 38–43, doi: <https://doi.org/10.32782/facs-2021-2-5>

DRAWING – AS A KIND OF ILLUSTRATIVE IMAGE OF THE CITY OF LUTSK IN THE 19th CENTURY

Drawing is a technique of illustrative image, which is the oldest kind of fine art, a subspecies of graphics and the structural basis of any image. For many years, it remained essentially only an auxiliary tool in the work of an artist, sculptor or architect, and as a way to create quick sketches and detailed graphic works. Most creative personalities usually did not keep after work on the next work, threw out numerous sketches and sketches, only at the beginning of the XX century, drawing was recognized as a full-fledged autonomous form of fine art. However, ancient images of the city on such sketches, sketches, sketches are no longer just photographs and postcards with their documentary accuracy, they are first of all the author's vision and history.

In modern society, with the development of new digital technologies and other visual areas, art often ceases to function within the framework of pure creativity. It usually merges with science, the latest technologies, combined with various techniques and effects. However, to touch the history of Lutsk through the study of old images of the city that have survived to this day will reveal to us the well-known and forgotten, even legendary corners of Lutsk.

The purpose of the article is to discuss graphic techniques in the images of Lutsk in the XIX century, because despite all the achievements of mankind, art reflects the spirit of the time and the inner world of the artist living in this era, and the drawings acquire, in addition, also documentary and historical value. The development of society has brought to the fore the question of the relationship between art culture and historical monument. The transformation of values and changes in perceptions of the world have led to changes in the reflection of reality. As a special sphere of cultural life, art creates a need for both historical and new, unique perspectives.

Realization of the set purpose provides the decision of a number of problems, such as: 1) disclosure of essence of concept of drawing as a direction of art, the analysis of occurrence and its displays; 2) study of the specifics of the graphic image of Lutsk in the XIX century.

The author of the article explores aspects of the development of drawing as a direction in art through ancient images of Lutsk and the suburbs on sketches, sketches, sketches of the XIX century. The article considers the preconditions for the development of the art of drawing and other graphic techniques in Volyn that influenced its development and evaluation by society. In general, this text reveals ancient images of the city in sketches, sketches, sketches with the author's vision of contemporary artists, which is a kind of characteristic of certain cultural phenomena that affect the formation and evolution of art.

In conclusion, the article emphasizes that the importance of drawing in art is difficult to overestimate. With its help, artists look for new interesting ideas and compositions for their works, make auxiliary sketches, which are used in the process of working on a large-scale painting, for careful display of individual objects, as well as in creative search. It is important that the surviving graphic works reflect the spirit of the time and the inner world of the artist living in this era, reveal to us well-known, sometimes long changed and forgotten, even the legendary corners of Lutsk therefore acquire documentary and historical value.

Key words: drawing, art, illustration, graphics, drawing techniques.

Постановка проблеми. Залежно від історичної епохи ми можемо спостерігати певний пріоритет одного виду мистецтва над іншим. У мистецтві XIX–XX століття відбувся стрибок у розвитку художньої творчості, втіленої в різних жанрах та напрямках. Саме в цей період спостерігається сплеск розвитку графічних технік. З давніх давен рисунок для майстра служить зручним засобом пізнання дійсності і відображення її в своєму художньому творі. У процесі малювання з натури або по пам'яті художник старанно аналізує форми зображуваних предметів, визначає для них ідеальне місце в композиції. Малюнок допомагає зафіксувати на папері окремі моменти творчого пошуку, початкові задуми і настрої автора. Переглядаючи численні начерки та ескізи, живописець заново занурюється у внутрішній світ власних переживань і спогадів відображаючи дух часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури свідчить про

те, що існує чимало досліджень, спрямованих на вивчення рисунку і його технік (Резніченко М. І., 2011), (Кирцер Ю. М., 2000), (Герчук Ю. Я., 2013).

Дослідження одного із найважливіших періодів розвитку українського мистецтва – починаючи з часів становлення методу критичного реалізму до різноманітних художніх течій початку XX ст. є досить важливим. Ці течії представлені творчістю таких графіків Анненков Юрій Павлович (1889–1974), Гаврічков Олексій Олексійович (1937–2003), Піскарьов Микола Іванович (1892–1959), Сілін Олександр Дмитрович (1883–1942), Соколов Володимир Іванович (художник) (1872–1946), Тутунджан Джанна Таджатівна (1931–2011), Успенський Михайло Миколайович (1915–1998), Яхнін Рудольф Мойсейович (1938–1997). Ці та інші художники наприклад О. Мурашка, В. та Ф. Кричевських, О. Новаківського, О. Архипенка висвітлювали своє творче бачення та в архітектурі,

скульптурі, живописі та графіці. Це період ретельно вивчали різні дослідники (Лобановський Б. Б., 1989), (Рубан В. В., 1990), (Степовик Д. В., 1982). Все це свідчить про багату культурну спадщину тодішнього історичного прошарку. Проте, цікавим є дослідження графічного мистецтва у зображеннях Волині цього періоду. Такі зображення ми можемо прослідкувати в малюнках таких маловідомих російських та польських художників мандрівників як: Войняковський К., Людвік Фурман, Август Франко Алес, Крашевський Ю., Міхала Кулеші, Наполеон Орда, Ян Конопацький, Струков П. та інші.

Метою статті є дослідження специфіки графічного мистецтва, його сприйняття через плин часу і взаємодії з глядачем, а також обговорення графічних технік, у зображеннях м. Луцьк в ХІХ ст. Перш ніж спробувати відповісти на ці запитання, ми зауважимо, що так чи інакше розвиток суспільства актуалізував питання співвідношення художньої культури та історичної пам'ятки. Мистецька спадщина будь-якої епохи, на зорі свого народження, з часом проходила трансформацію цінностей, та зміни у сприйнятті і напрямках графічного мистецтва створює потребу як в історичній, так і новій, унікальній творчій перспективі погляду.

Виклад основного матеріалу. Рисунок в мистецтві являє собою зображення предметів за допомогою різноманітних графічних засобів: точок, ліній, штрихів, плям. Існує величезна різноманітність його видів, які розрізняються за багатьма критеріями та технікою виконання. Рисунки бувають оригінальними або друкowanими. Оригінальні зображення малюються на папір в єдиному екземплярі. Друковані варіанти (естампи) виходять шляхом відбитка оригіналів з кліше з деревини (гравюра) або металу, каменю (літографія). Рисунки поділяють на творчі та академічні (навчальні). У творчих роботах художник відображає свій внутрішній світ. З часом буває, що вони стають повноцінними шедеврами. Підсобні начерки використовуються в процесі роботи над масштабною картиною для ретельного відображення окремих предметів, а також у творчому пошуку. Існує величезне тематичне і жанрове розмаїття рисунків: від традиційних натюрмортів, портретів і пейзажів до зображень на історичну, героїчну, релігійну, міфологічну, фантастичну,

побутову та інші тематики, що відрізняються характером і способам малювання. В процесі роботи над картиною автор поєднує два основних способи малювання: з натури і по пам'яті. Вони гармонійно переплітаються між собою. Майстер намагається не тільки максимально достовірно передати побачене, а й додає особисті враження. В результаті один і той самий об'єкт, намальований різними людьми, на двох картинах може виглядати зовсім по-іншому. Основними образотворчими засобами в рисунку служать лінії, тони, світлотіні і пропорції. Залежно від їх поєднання виходять різні варіанти: від гранично спрощених з чіткою передачею конструкції предметів, до максимально наближених до завершених творів.

У найдавніші часи люди малювали на різних доступних матеріалах: папірусі, воскових табличках, пергаменті та бересті. Сьогодні для цих цілей найчастіше використовують папір, картон або полотно. Інструментами для малювання служать олівці, вугілля, туш, сангіна, сепія, пастель або акварельний фарба. Залежно від деталізації художньої композиції і складності виконання розрізняють кілька основних видів рисунку:

- начерк – призначений для фіксації на папері окремих задумів або спостережень автора;
- замальовка з натури – використовується для відображення на папері найбільш характерних особливостей натури для подальшої детального опрацювання;
- ескіз – фіксує задум окремої частини або всього твору. Виконується у вільній манері, містить важливі деталі майбутнього полотна: побудова композиції, співвідношення основних кольорів, просторових планів;
- етюд – являє собою невеликий за розмірами, але завершений за формою твір.

Більш професійного розвитку рисунок набув в кінці ХІХ століття коли відбувається зародження нового явища в масовій культурі – ілюстрацій для друкованих видань. На глядача звалюється величезна кількість зображень зі шпальт афіш, сторінок газет і журналів. ХХ століття вносить ще один внесок в розвиток малюнка – з'являються нові його різновиди: ілюстративний, пропагандистський, військовий, технічний та інші. Тобто, ХІХ– ХХ століття характеризується активним сплеском різноманітних технік і напрямків рисунку і гра-

фіки. Не оминув цей сплеск і західну Україну, а саме Волинь. Легкі і не громіздкі матеріали, легкість виконання сприяють популяризації даного напрямку серед різних художників і на Волині.

У процесі опрацювання літературних джерел і творів образотворчого мистецтва художників, які малювали пейзажі Волині, було виявлено давні зображення міста Луцька, начерки та ескізи. Найбільша кількість зображень Луцька лишилася від художників, які працювали протягом XIX століття оскільки саме в цей період пейзажний жанр стає найбільш поширеним і набуває популярності. Художників, які зображували місто протягом багатомісячної історії, було немало. Старовинні зображення міста – це перш за все унікальне, мистецьке, авторське бачення, яким був Луцьк сотні років тому. Більшість художників – це іноземні мандрівники, які щиро любили свою справу і малювали маловідомі куточки. До сьогодні збереглися більше півсотні старих зображень міста авторства цих людей в різноманітних графічних техніках. Ці фантастичні роботи є цінним надбанням культурної та мистецької спадщини Луцька та Волині загалом, так як розкривають добре знані і забуті легендарні закутки міста.

В роботах художників тих часів, в більшості випадків, головним завданням було задокументувати архітектуру. Все характерне для матеріалу, технік і манери того періоду. Звичайно, автори намагалися створити образ, використовуючи при типових засобах окремі виразні елементи: освітлення, композицію, деталі переднього плану й інше. Проте, формально підходячи до аналізу композиції, в багатьох випадках проглядається свідоме використання певних прийомів для виразності, що свідчить про професіоналізм тогочасних художників.

Одним з авторів графічних зображень Луцька середині XVIII століття є Войняковський Казимир. До Луцька він потрапив у 1797 році і зробив три малюнки міста. На одному з них – вигляд замку від Глушецького мосту (Котис О., 2021). Також цьому художнику належать кілька що стосуються Луцька. Тільки одна із робіт була датована 1797 роком – це малюнок з виглядом каплиці Скорботного Христа, що розташовувалася на католицькому цвинтарі біля сучасної вулиці Градний Узвіз. Роботи не підписані, а лише вказана

назва місцевості: французькою або польською мовою, пером чи олівцем. Розміри акварелі невеликий – 16x23 см. (Котис О., 2015). На роботах краківського художника зображені такі краєвиди: каплиця Скорботного Христа у Луцьку, вигляд вулиці Ринкової у Луцьку, замок у Луцьку.

Ще одне з зображень Луцька XIX століття знайдено на малюнку з маловідомою каплицею Скорботного Христа, яка стояла в теперішньому центрі міста. Як пише автор книги «Луцьк у старовинній листівці, гравюрі та фотографії» В. Літевчук, у 1814 році мандрівник Едвард Рачинський мандрував до Туреччини разом з художником Людвіком Фурманом. Художник зробив ескіз із замком і каплицею Христа (Літевчук В., 2019).

Давню луцьку каплицю також зображали французи. У 1835 році в Парижі почали випускати томи праці Леонарда Ходзко *La Pologne, historique, litteraire, monumentale et pittoresque* в якій містилася гравюра Августа Франка Алеса. На ній зображено ту саму каплицю, але з іншим переднім фоном (Котис О., 2014).

У 1840-х роках Луцьк відвідав польсько-волинський письменник і художник Ю. Крашевський який замалював замок, тринітарський костел та луцьку караїмку. Займався художник і громадською діяльністю, також дуже цікавився історією і багато мандрував. Цінний і цікавий з художньої точки зору є малюнок польсько-білорусько-литовського художника Міхала Кулеші, що походить зі шляхетського гродненського роду. Свого часу Крашевський відгукувався про Кулешу як найкращого із сучасних малярів, який займається справжньою творчою роботою, а не ремісництвом. Цей художник малював історичні місцини колишнього Великого князівства Литовського. У 1852 році Міхал Кулеш перебував у Луцьку де і виконав з натури малюнки. Один з малюнків потрапив до альбому «Тека Міхала Кулеші» (Папка Міхала Кулеші, 1852).

У 1872 – 1874 роках в Луцьку перебував білорусько – польський художник Наполеон Орда. Він відвідав Волинь у рамках своєї мандрівки Україною і зробив більше 170 малюнків українських земель, на частині з яких зображена Волинь (Папка Наполеон Орда. Луцьк 1875). Відомо, принаймні, 5 малюнків Луцька намальованих рукою Наполеона Орди.

Художник вподобав домініканський костел, який він малював 2 рази з різних ракурсів. Також каплиця Скорботного Христа з панорамою міста на задньому плані, замок та колишній єзуїтський костел. Його роботи зберігаються також і у Волинському краєзнавчому музеї.

Ще один художник Ян Конопацький – залишив кілька малюнків з виглядом міста 1879 року. На них – замок, домініканський костел, та панорама Луцька з боку Красного. Видно міст над річкою та забудову нинішнього заповідника і частини вулиці Лесі Українки (Замок Любарта в графіці. Галерея мистецтв).

Малюнки петербурзького художника П. Струкова XIX століття, мають високу історичну цінність, так як деяких малюнках зображено те, що не зобразив жоден інший художник. Вони ввійшли до книги «Памятники старины въ западныхъ губерніяхъ имперіи», яку написав російський дворянин з Петербургу Помпей Батюшков. Дуже цікавою і пізнавальною є праця Батюшкова видана 1888 році «Волинь. Историческія судьбы Юго-Западнаго края», де на кількох сотнях сторінок автор зобразив історію Волині в ілюстраціях (Батюшков П., 1888). В книзі містяться малюнки петербурзьких художників – хромолітографії та гравюри на дереві з місцевостями Луцька та Волині (Петров Н. И., 1888).

Ще більшу цікавість до історії проявляли польські часописи. Цілий ряд видань містить чимало інформації про Волинь з різноманітними зображеннями. Лідером серед них є так званий Tygodnik Ilustrowany («Ілюстрований тижневик»), який видавали у Варшаві з 1859 року з цікавими і високоякісними зображеннями історичних місцевостей. Серед них є В'їзна вежа замку Любарта, автор – Гораздовський. Стирова вежа замку Любарта невідомий

автор. Велика панорама міста Луцька на якій пропрацьовані дуже дрібні деталі – Зображення з часопису Tygodnik Ilustrowany (Tygodnik Ilustrowany, 1865: nr 289 s 124-125).

З вище представленого можна зробити висновок, що у роботах художників того часу у більшості випадків, були замальовки архітектури, пейзажів та краєвидів певної місцини. Художники XIX століття відображали життя таким, як воно було того часу – без прикрас і з реаліями в яких перебували напівзруйновані будівлі, і нові церкви, селяни, худоба, панянки біля каплиці, монахи, міщани та інше. Техніки, матеріали і манери були властиві тому часовому періоду – олівець, графіт, вугілля, акварельні фарби. Художники намагалися виокремити певні виразні елементи через освітлення, композицію, сюжет та різні деталі переднього плану, що свідчить про професіоналізм тодішніх митців.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Значення рисунка в мистецтві складно переоцінити, з його допомогою художники шукають нові цікаві ідеї та композиції для своїх творів, відображають моменти історії. Рисунки, що набули історичної цінності є доволі атмосферні, вони ніби відносять нас у давнину щоб побувати там і на власні очі побачити, як же колись жили і малювали Луцьк художники. В будь яку епоху мистецтво відображає дух часу та внутрішній світ художника, а рисунки набувають, документальної цінності. Розкриття сутності рисунку як напрямку мистецтва, показує наскільки вагомим є навіть невеликі графічні замальовки, етюди, а дослідження специфіки графічного зображення м. Луцька в XIX столітті висвітлює всю майстерність тодішніх художників. Представлене дослідження не вичерпує в повній мірі задану тематику і передбачає подальше її розкриття.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Резніченко М.І. Художня графіка / М.І. Резніченко, Я.М. Твердохлібова. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. 272 с.
2. Кирцер Ю. М. Рисунок и живопись. Москва : Высшая школа, Академия А, 2000. 27 с.
3. Герчук Ю.Я. Основы художественной грамоты: язык и смысл изобразительного искусства: учеб. пособие. Москва : РИП-холдинг, 2013. 192 с.
4. Лобановський Б.Б. Українське мистецтво другої половини XIX – початку XX ст. / Б.Б. Лобановський, П.І. Говдя. Київ: Мистецтво, 1989. 204 с.
5. Рубан В.В. Забытые имена: Рассказы об украинских художниках XIX века. Київ : Наукова думка, 1990. 285 с.
6. Котис О. Як жили у луцьку в XVIII ст.: малознані волинські акварелі краківського маляра. *Волинські новини*. 2021. URL: <https://www.volynnews.com/news/all/maloznani-volynski-akvareli-krakivskoho-maliara/>.

7. Котис О. Поляк, що малював Волинь на зламі епох. Хроніки Любарта. 2015. URL: <https://www.hroniky.com/articles/view/12-poliak-shcho-maliuvav-volyn-na-zlami-epokh>.
8. Літевчук В. Каплиця в Луцьку на акварелі графині Анни Потоцької Хроніки Любарта. 2019. URL: <https://www.hroniky.com/news/view/16670-kaplytsia-v-lutsku-na-akvareli-hrafyni-anny-pototskoi>.
9. Котис О. Луцьк до епохи фото: краса «мальовничих руїн» Волинь Post. 2014. URL: <http://www.volynpost.com/articles/472-luck-do-epohy-foto-krasa-malovnychyh-ruin>.
10. Папка Міхала Кулеші: збірка образів з натури. Луцьк Україна Галерея мистецтв. 1852. URL: https://volart.com.ua/art/kulesha_mikhal/.
11. Папка Наполеон Орда. Луцьк. Галерея мистецтв. 1875. URL: https://volart.com.ua/art/napoleon_orda/.
12. Замок Любарта в графіці. Галерея мистецтв. URL: <https://volart.com.ua/art/lubart/index%20grafika.shtml>.
13. Батюшков П.Н. Волинь : Исторические судьбы Юго-Западного края / Изд. при М-ве внутр. дел П.Н. Батюшковым. СПб. : тип. т-ва "Общ. польза", 1888. – XVI, 288, 128 с., 3 л. ил. – Без тит. л. и обл.
14. Петров Н. И. Волинь. Исторические судьбы Юго-Западного края / Оригинальное название: Волинь. Историческая судьба Юго-Западного края. СПб : Тип. Тов. «Общественная польза», 1888. 438 с.
15. Tygodnik Ilustrowany. Luck. Tygodnik Ilustrowany. 1865. nr 289 s 124-125. URL: <http://www.bilp.uw.edu.pl/ti/1865/289.htm>.

REFERENCES:

1. Reznichenko M. I. (2011) *Khudozhnia hrafika [Art graphics]*. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan [in Ukrainian].
2. Kyrtsner Yu. M. (200) *Rysunok y zhyvopys [Drawing and painting]*. Moskva: Vysshaia shkola, Akademyia [in Russia].
3. Gerchuk Yu. A. (2013) *Osnovy hudozhestvennoj gramoty: yazyk i smysl izobrazitel'nogo iskusstva: ucheb. posobie [Fundamentals of artistic literacy: language and meaning of fine arts: textbook. Allowance]*. Moskva: RIP-holding [in Russia].
4. Lobanovskyi B. B. *Ukrainske mystetstvo druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. [Ukrainian art of the second half of the XIX – early XX centuries]* Kyiv: Mystetstvo [in Ukrainian].
5. Ruban V. V. (1990). *Zabytye imena: Rasskazy ob ukrainskikh hudozhnikah XIX veka [Stories about Ukrainian artists of the 19th century]* Kyiv: [in Ukrainian].
6. Kotys O. (2021) *Yak zhyly u lutsku v XVIII st.: maloznani volynski akvareli krakivskoho maliara [How they lived in Lutsk in the XVIII century: little-known Volyn watercolors by a Krakow painter]* Rezhym dostupu do resursu: <https://www.volynnews.com/news/all/maloznani-volynski-akvareli-krakivskoho-maliara/>. [in Ukrainian].
7. Kotys O. (2015) *Poliak, shcho maliuvav Volyn na zlami epokh [A Pole who painted Volhynia at the turn of the century]*. Rezhym dostupu do resursu: <https://www.hroniky.com/articles/view/12-poliak-shcho-maliuvav-volyn-na-zlami-epokh>. [in Ukrainian].
8. Litevchuk V. (2019) . *Kaplytsia v Lutsku na akvareli hrafyni Anny Pototskoi [Chapel in Lutsk on watercolor by Countess Anna Potocka]* Rezhym dostupu do resursu: <https://www.hroniky.com/news/view/16670-kaplytsia-v-lutsku-na-akvareli-hrafyni-anny-pototskoi> [in Ukrainian].
9. Kotys O. (2014). *Lutsk do epokhy foto: krasa «malovnychykh ruin» [Lutsk before the photo era: the «beauty of picturesque ruins»]* Rezhym dostupu do resursu: <http://www.volynpost.com/articles/472-luck-do-epohy-foto-krasa-malovnychyh-ruin>. [in Ukrainian].
10. *Papka Mikhala Kuleshi: zbirka obraziv z natury. Lutsk Ukraina [Michal Kulesha's folder: a collection of images from nature. Lutsk Ukraine]* Halereia mystetstv.– Rezhym dostupu do resursu: https://volart.com.ua/art/kulesha_mikhal/. [in Ukrainian].
11. *Papka Napoleon Orda. Lutsk [Folder Napoleon Horde. Lutsk]* Halereia mystetstv. – Rezhym dostupu do resursu: https://volart.com.ua/art/napoleon_orda/ [in Ukrainian].
12. *Zamok Liubarta v hrafitsi [Lubart's Castle in graphics]* // Halereia mystetstv – Rezhym dostupu do resursu: <https://volart.com.ua/art/lubart/index%20grafika.shtml>. [in Ukrainian].
13. Batyushkov P.N. (1888) *Volyn : Istoricheskie sudby YUgo-Zapadnogo kraya [Volyn: Historical destinies of the South-Western region]* / St. Petersburg: tip. t-va «Obshh. Polza» [in Russia].
14. Petrov N. I. (1888) *Volyn. Istoricheskie sudby YUgo-Zapadnogo kraya / Originalnoe nazvanie: Volyn. Istoricheskiya sudby YUgo-Zapadnogo kraya*. St. Petersburg: tip. t-va «Obshh. Polza» [in Russia].
15. *Tygodnik Ilustrowany. Luck (1865) [Illustrated weekly. Lutsk]* // Tygodnik Ilustrowany. nr 289 s 124-125. Rezhym dostupu do resursu: <http://www.bilp.uw.edu.pl/ti/1865/289.htm> [in Poland].